

SUMER YAZININDA HAKARET: İKİ SUMER METNİNDE (ETCSL 5.4.11 VE 5.4.12) GEÇEN HAKARET İFADELERİ ÜZERİNE BAZI ETİMOLOJİK DÜŞÜNCELER

INSULT IN SUMERIAN WRITING: RECONSIDERATION TO TWO INSULT TEXTS (ETCSL 5.4.11 AND 5.4.12)

GÖKHAN KAĞNICI*

Öz: Bu çalışma, “O, bir köpeğin kaliteli bir tohumudur” ve “Ahmak Engardug” başlıklarıyla bilinen iki Sumer tartışma metninde geçen hakaret ifadelerinin analiziyle ilgilidir. Hakaret içerikli söylemlere Sumer tartışma ve diyalog metinlerinde sıklıkla yer verilmiştir. Eski Babil dönemine tarihlendirilen ve büyük olasılıkla okul metinleri olduğu düşünülen bu iki metinde, birisinin bir başkasını hedef aldığı çok sayıda hakaret ifadesi geçmektedir. Makalede bu hakaret ifadelerinin neler olduğu ve ne anlama geldiği üzerinde durulacaktır. Ayrıca bu kötü ifadelerin hangi toplumsal, kültürel ve bireysel unsurlarla ilişkili oldukları tespit edilmeye çalışılacaktır. Çalışmada büyük oranda söz konusu ifadelerin etimolojilerine dair birtakım düşünceler üzerinde durulacaktır. Nitekim metinler ilk satırlarından son satırlarına kadar bütünüyle belirli bir insana yöneltilmiş gibi gözükürken ve aslında daha genel bir insan tipolojisini hedef alan hakaret içerikli ifadelerle dolu yoğun eleştirilerden oluşmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sumer Edebiyatı • Hakaret İfadeleri • Tartışma ve Diyalog Metinleri • Sözcük Listeleri

Abstract: This study is concerned with the analysis of insulting statements in two Sumerian diatribe texts known as “He is a good seed of a dog” and “Engardug the fool”. Insults are frequently mentioned in the Sumerian disputation and diatribe texts. These two texts are dated to the Old Babylonian period and are thought to be school texts. In these texts in question there are a number of insulting statements directed by someone against someone else. In this study, it will be mentioned that what kind of insults are used and what the insults mean and also will be focused on the relationships between the abusive language used in these texts and some social, cultural and individual elements in the ancient Mesopotamia. And some remarks on the etymology of the insulting statements in question will be emphasized. As a matter of fact, the both texts consist of the intense and harsh criticism accompanied by insults that seems to be directed to a certain individual from the first lines to the last lines, and that actually targets a more general human typology.

Keywords: Sumerian Literature • Insulting Statements • Abuse Texts • Diatribes • Lexical Lists

Giriş

Sumer metinlerinde iki kişiden oluşan karşılıklı veya diyaloglar halindeki sözlü atışmaların örneğine sıklıkla rastlanılmaktadır. İnsanlar, hayvanlar ve hatta bitkiler arasında geçen atışmalarla ilgili çok sayıda özellikle okul metni bulunmaktadır. Bu metinlerin büyük bir kısmı Eski Babil dönemine tarihlendirilen edebi içerikli kopyalardır. Söz konusu metinler bir konu üzerinde karşılıklı tartışmalardan, öğüt ve tavsiyelerden, direktiflerden ve deneyimli ve bilge kimselerin kişisel deneyimlerden oluşan uzun ve kısa pasajlar içermektedir¹. Bir babanın oğluna yönelttiği şikâyetler², uzman bir kâti-

* Dr. Öğr. Üyesi. Uşak Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü. 0000-0002-8357-6624
gokhan.kagnici@usak.edu.tr

¹ Rubio 2009, 57-59.

² Sjöberg 1973, 105-169.

bin deneyimsiz olana yönelik tavsiyeleri³, sadece kadınlar arasında geçen tartışmalar⁴, bitkiler ve hayvanlar arasında geçen⁵ ve “yaz ve kış”⁶ ile “çapa ve saban”⁷ gibi doğayla ve yaşamla ilgili diğer tartışma metinleri bu tür çok sayıda örnekten yalnızca birkaçıdır⁸. Didaktik bir içerikle kayıt altına alınan ve eleştirel bir tonun baskın olduğu bu edebi metinlerde genellikle belirli bir konu, olay ya da olgu ile ilgili siyasal, toplumsal ve kültürel mesajlar söz konusudur. İlgili metinlerin bir diğer özelliği kimi zaman bütün metnin birkaç satırını kimi zaman da metnin hemen hemen tamamını oluşturacak şekilde muhatapların birbirlerine yönelttikleri hakaret içerikli ifadelerle dolu olmasıdır. Bu metinlerde karşı tarafla dalga geçmek, onu bir konuda eleştirmek ve küçümsemek gibi insana has olumsuz davranış biçimleri hususiyetle ön plana çıkartılmıştır⁹. Bazı metinlerde karakterler hayvanlar, bitkiler ve “şeyler” gibi insan dışı canlılar ve cansızlardan oluşmaktadır. Ancak karakterlerin dilsel ve davranışsal biçimleri büyük oranda insanidir. Daha doğrusu diyaloglar sayesinde bu canlı ve cansız varlıkların insani özelliklerle donatılmış (kişileştirilmiş) oldukları anlaşılmaktadır. İnsanlar arasında geçmeyen tartışmalarda tarafların birbirlerine yönelttikleri kötü sözlerin, eleştirilerin ve aşağılayıcı ifadelerin ortak noktası söz konusu ifade veya sözlerin insanların maddi ve manevi anlam dünyalarına ait olmalarıdır. Bu ifadeler çoğu zaman sadece insanlar için bir anlam ifade eden, insani özelliklerle ve davranışlarla ilişkili olan kısacası insanın bedensel ve ruhsal durumuyla, toplumsal konumu ve düşünce dünyasıyla ilgilidir.

Söz gelimi balık ve kuş gibi iki farklı ekosisteme mensup hayvan arasındaki çekişmeleri konu edinen bir tartışma metnindeki¹⁰ söz konusu iki hayvanın birbirlerine yönelttikleri saldırgan tona sahip hakaret dolu sözlere bakıldığında bu ifadelerin ilk olarak balık ile kuşun doğaları, davranışları ve fiziksel görünüşleri ile ilgili olduğu görülür. Ancak ilgili metne detaylı bir şekilde bakıldığında birbirlerinin doğal özelliklerini küçümseyen bu iki hayvanın karşılıklı tartışmalarının temel nedeninin “insanlığa sundukları faydalar ve birbirlerinden ayrılan bu konudaki üstünlükleri” olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim hayvanlar doğaları gereği (ve bilindiği kadarıyla) birbirlerine karşı herhangi bir konuda aşağılayıcı davranışlarda bulunmaz ve birbirlerinin fiziksel görünüşleriyle dalga geçmezler. Birbirlerine saldırgan bir üslupla sarf ettikleri salak, aptal, ahmak ve sersem gibi dışlayıcı ifadeler bütününü insanların bilişsel anlam dünyalarına aittirler. Bu hayvanlar onlara birtakım insani özellikler atfedilerek (konuşabilme yetisi ve gündelik dilin kullanılma biçimleri gibi) kişileştirilmişlerdir. Ayrıca karşısındakini eleştirme, yaratılıştan gelen fiziksel ve zihinsel özelliklerle dalga geçme, bir “tartışma kültürü ve ortamı” oluşturma ve bir “*karşılaştırma ve üstünlük duygusu*” geliştirme süreçleri tamamıyla insana has özellikler ve davranış biçimleridir.

Kâtipler tarafından metinlere yansıtılan bu anlayış oldukça anlamlıdır. Çünkü Sumer düşünce dünyasına göre insan, tanrı ve tanrıçalardan sonra yeryüzünün hem emanetçisi ve dolayısıyla hâkimi hem de hizmetkârıdır. Evrenin ve insanın yaratılışının anlatıldığı Sumer mitolojik anlatılarında

³ Johnson – Geller 2015, 43-51.

⁴ Matuszak 2018, 259-272.

⁵ Jiménez 2017.

⁶ van Dijk 1953, 43-57.

⁷ Vanstiphout 1984, 239-251.

⁸ Lambert 1996, 150-213; Kramer 2002, 303-328.

⁹ Foster 1974, 80-82.

¹⁰ Black *et al.* 2004, 230-235.

bu durum kolay bir şekilde görülebilmektedir¹¹. Bütün Sumer edebi yazınında, sadece tanrılar dünyasından bahsedilen mitolojik ve epik anlatılar da dâhil, anlatının merkezi çoğunlukla insandır. Olay örgüsü ya onunla ilintilidir ya da onun çevresinde gelişen ancak bir yönüyle onu ilgilendiren olaylardan oluşmaktadır. Kısacası yeryüzünde var olan insan dışındaki her şey, canlıdan cansıza, insanlığın hizmetindedir. Bu anlayışın kanıtlarını ya da izlerini yalnızca edebi metinlerde söz konusu olaylarla ilgili toplumsal zihniyet ilişkilerinde değil, aynı zamanda metnin düzenleniş biçimlerinde de görmek mümkündür. Örneğin Sumer edebi metinlerinde hayvanlara ve bitkilere has bazı karakteristik özelliklerin metaforik kullanım (benzetme) yoluyla insanlara yöneltilen kötü sözler için araç olarak kullanılmasına sıklıkla rastlanılmaktadır¹². Benzetme, mecaz, kişileştirme, yansıtma, kinaye, ironi ve örtmece gibi çok sayıda edebi sanat, metnin içeriğinin amaçlarının, niyetlerinin ve mesajlarının anlaşılmasına katkı sağlamakta ve metnin anlamsal dilini güçlendirmektedir. İfadenin daha güçlü olmasına ve kalıcı etki yaratmasına yardımcı olan bu edebi yöntemlere Sumer Erhanedanlar döneminden Yeni Babil dönemine kadar (MÖ 3. binyılın yarısından 1. binyılın ortalarına) Eski Mezopotamya tarihinin bütün dönemlerine tarihlendirilen farklı konular ihtiva eden çivi yazılı metinlerde sıklıkla yer verilmiştir.

Kişinin aşağılanmasına ve onun kişisel ve toplumsal statüsünün ve onurunun zedelenmesine neden olan olumsuz ifadeler genellikle tartışma, diyalog ve okul metinleri, atasözleri gibi edebi içerikli metinlerde ve sözcük listelerinde yoğun bir şekilde geçmektedir. Sumer kral yazıtlarında, mitolojik anlatılarda, idari ve dini metinlerde, bazen istisnalar olmakla birlikte, insanların birbirlerine söyledikleri bu türden olumsuz, art niyetli ve küçük düşürücü ifadeler daha az rastlanılır. Özellikle farklı temalarla ilgili on binlerce Sumerce ve Akadca kelimenin listelendiği sözcük listeleri bu konuda oldukça işe yarar bilgiler sağlamaktadır¹³.

¹¹ Millard 1966, 21-100; Lambert 2013, 111-113 (Enuma Eliş VI, 1'-37'); Ceccarelli 2016, 19-40.

¹² Örnek için bk. dn. 50.

¹³ Metin boyunca atıfta bulunulan sözcük listelerine mevcut tüm çivi yazılı listeleri içeren *ORACC* dijital veri tabanından ulaşılmıştır. Bk. DCCLT: <http://oracc.museum.upenn.edu/dcclt/pager>. Bu listelerin ilk örnekleri MÖ 4. binyılın sonu ya da 3. binyılın başı gibi oldukça erken bir döneme tarihlendirilmektedir. Sözcük listeleri, hece işaretlerinden ya da tek bir işaretle bir kelimenin ifade edildiği logogramlardan oluşan işaret listelerinden farklı olmasına rağmen bu listeler, Eski Babil döneminde ortaya çıkan işaret listeleriyle birlikte MÖ I. binyılın sonlarına kadar geleneksel bilginin öğrenildiği ve aktarıldığı kâtip okullarında ve bilgi aktarımının önemsendiği çevrelerde kullanılmaya devam edilmişti. Özellikle Eski Babil döneminden sonra genellikle kâtip okullarında öğrencilerin eğitimleri için alıştırmaya yaptıkları ve sonrasında gerek kelimelerin gerekse de bu kelimelerin ifade edilmesi için kullanılan çivi yazılı işaretlerin sözlükler olarak kullanıldığı okul metinleri olarak derlenmeye, kopyalanmaya ve düzenlenmeye devam edildi. Bazıları zaman içerisinde yeni kelimelerin eklenmeleriyle tekrardan düzenlendiler. Dolayısıyla bu listelerin üretimiyle öncelikli olarak eğitimin amaçlandığı düşünülmelidir. Bununla birlikte Eski Mezopotamya'nın maddi dünyası ve toplumsal hayatı, dini, kültürü, siyaseti ve ekonomisi ile ilgili kelimeleri içerdikleri için bu alanlardaki bilgilerimizi genişletmemize imkân tanır. Sumerce, Akadca ve diğer eski Yakındoğu dillerindeki sayısız kelimeleri içeren listeler Eski Mezopotamya'nın kültür tarihinin öğrenilmesi açısından oldukça önemli çivi yazılı kaynaklardan bir tanesidir. Bu konuda bk. Lecompte 2016, 29; Civil 1997; Veldhuis 2014, 16. Listelerde tıpkı günümüzdeki sözlükler gibi sadece art arda kelimeler sıralanmamıştır, aynı zamanda bu kelimeler arasındaki, çoğu zaman ilgili kelimelerin geçtiği başka türdeki metinlerin de yardımıyla, anlamsal ve bağlamsal ilişkilere de dikkat çekilmiştir. Örneğin listeler makalede ele alınan söz konusu iki metinde geçen hakaret içerikli kelimelerin ne anlama geldikleri ve hangi liste türlerin-

Bu yazıda Sumer tartışma metinleri arasında yer alan ancak iki kişinin sırasıyla söz aldığı diyalog metinlerinden farklı olarak tek bir kişinin ağzından çıkan, karşı tarafı küçük düşürücü ve aşağılayıcı birçok hakaret ifadesinin yer aldığı iki Sumer metni ele alınacaktır¹⁴. Sumerce yazılan bu iki kısa metin, sözcük listelerinde ve başka benzer çivi yazılı metinlerde sıklıkla geçen çok sayıda hakaret ifadesi içermekle Sumer tartışma ve/ya atışma literatürünün genel yapısı hakkında zengin bir içeriğe sahiptir.

Bu metinlerde hakaret içerikli birçok Sumerce kelimeye yer verilmiştir. Ayrıca bu kelimelerin metin içi ve dışı anlamsal ve bağlamsal özellikleri açısından ne türden içeriklere sahip olduğu hakkında da bilgi sahibi olunabilmektedir. Zira bir insana (çoğu zaman bir erkek) yönelik olduğu anlaşılan bu ifadeler genellikle insanlardaki fiziksel ve zihinsel sorunlar ve bozukluklarla, bazı kötü karakter özellikleriyle ve davranış bozukluklarıyla ilgilidir. Bununla birlikte hayvanların fiziksel görünüşleri ile onlara özgü davranış biçimleri ve insanlar açısından kötü veya zararlı olarak bilinen ve algılanan diğer çevresel özellikler de bu ifadelerle ilişkilidir. Her iki metinde de bütünüyle insana has olmayan diğer canlılara ait bazı karakteristik özellikler göze çarpmaktadır. Ancak insani özelliklerle donatılarak kişileştirilen bu canlıların davranış biçimlerinin ortak özelliği, bir yönüyle insanlardaki bir eksiklik, kusur, bozukluk, sosyo-kültürel ve geleneksel düzene uymayan veya tabu olan hususlarla bir şekilde ilintili olmasıdır. Her iki metinde de geçen ifadelerle bakıldığında, sadece doğrudan kişinin kendisine ya da kendisiyle ilgili bir özelliğine karşı bir sözlü saldırı olmadığı, aynı zamanda kişinin toplumsal statüsüne ve itibarına zarar vermenin amaçlandığı görülmektedir. Metinlerde diğer yandan bu sözlere maruz kalan kişilerin başkaları, yaşadığı çevre ve toplumsal düzen için tehlikeli olduklarına dair olumsuz bir insan portresi çizilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Metinlere göre hakaretlere maruz kalan kişiler yalnızca eylemleriyle değil, aynı zamanda düşünceleri ve yargılarıyla da topluma zarar vermekteydiler.

Eski Babil dönemine tarihlendirilen ve aynı çevreye mensup kâtipler ya da kâtip adayları tarafından düzenlenen bu metinlerden ilki metnin ilk satırında geçen “*O, bir köpeğin iyi bir tohumudur, bir kurdun ürünüdür*” ifadesinden dolayı aynı başlıkla bilinmektedir¹⁵. Toplamda 45 satırdan oluştuğu düşünülen ancak yaklaşık olarak üçte birlik bir kısmı okunamayan metinde¹⁶, gerek hakaret eden gerekse de buna maruz kalan kişilerin adlarına ve toplumsal statülerine dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak bu sözlere maruz kalan kimsenin bir erkek olduğu metinden anlaşılmaktadır. Okunabilen 33 satırdan ve iki bölümden oluşan ikinci metin ise¹⁷, yine metindeki ilk satıra atıfıyla, “*ahmak (ya da aptal) Engardug*” başlığını taşımaktadır¹⁸. Bu metnin ilkinden farkı ise hakaretlere

de ve ne türden başka kelime gruplarıyla birlikte sıralandıkları konusunda bizlere yardımcı olmaktadır. Listeler sayesinde hem gündelik yaşamda ve hem de yazılı metinlerin üretildiği belirli/kısıtlı bir çevrede kullanılan hakaret ifadelerinin neler olduğu hakkında bilgi sahibi olunabilmektedir. Ayrıca hakaret ifadelerinin veya kötü sözlerin bireylerin ve toplumun hangi kültürel özelliklerine yönelik olduğu da anlaşılabilir. Örneğin birçok liste arasından Eski Babil dönemine tarihlendirilen Lu₂-azlag₂ (B-C) isimli çift dilli liste (Sumerce-Akadca) bu konuda oldukça zengin bir içeriğe sahiptir. Bk. EB Lu₂-azlag₂ B-C: (2: 23'-25', 42',43', 45', 50', 51', 80', 82'; 5: 8'-16'); Veldhuis 2014, 164.

¹⁴ Johnson – Geller 2015, 2.

¹⁵ ETCSL 5.4.12 (1'): a dug₃-ga ur-ra u₂-numun ur-bar-ra-kam.

¹⁶ UM 29-15-998, CBS 9887 + 11783 (kopyalar), N 1382.

¹⁷ CBS 14072 ve CBS 2331 (kopya).

¹⁸ ETCSL 5.4.11 (A 1'): ^mengar-dug₃... lu₂-lil₂-la₂.

maruz kalan kişinin adının metinde açık bir şekilde verilmiş olmasıdır¹⁹. Bu kişi Engardug ismine sahip bir erkektir. Ancak Engardug'a yönelik kötü sözleri sarf edenin kim olduğu belirsizdir. Her iki metnin bir diğer ortak özelliği ise metinsel kurgunun iki ya da daha fazla kişinin karşılıklı atışması şeklinde düzenlenmemiş olmasıdır. Metinler ilk satırlarından son satırlarına kadar bütünüyle belirli bir insana yöneltilmiş gibi gözükür yoğun eleştiriler ve kimi zaman şiddeti artan kimi zaman da azalan hakaret içerikli ifadelerden oluşmaktadır.

Köpeğin ve Kurdun Soyundan Gelmek

ETCSL 5.4.12'in ilk cümlesi babasının bir köpek ve çok büyük bir ihtimalle annesinin bir kurt olmasından dolayı bu hayvanların soyundan gelen ancak insanüstü yeteneklerle donatılmış (mitolojik bir kahraman olmayan) bir kimseyle ilgilidir. Eski Mezopotamya'da köpek saldırgan tavırları ve hastalık bulaştırıcı yönlerinden dolayı hem kendisinden korkulan hem de insanlara yardımları ve faydalarından ötürü sevilen ve kollanan bir hayvan olmuştur²⁰. Sumerce ve Akadca literatürdeki köpeklerle ilgili kayıtlar ile köpek temsilleri ve heykelleri gibi mevcut arkeolojik materyaller köpeğin bu ikircikli rolünü destekler mahiyette kanıtlar sunar²¹. Genellikle olumlu bir imaja sahip olan köpek aynı zamanda şifa tanrıçası Gula'nın kutsal hayvanı (^dkalbum ^{ša} ^dgula) olarak bilinmektedir. Bilinen tüm bu olumlu yönlerine rağmen bu metinde köpek tamamen olumsuz bir anlamda kullanılmıştır. Amaç insanın varlık âlemindeki üstünlüğünü alçaltıp onu hayvanlar âleminin bir ferdi statüsüne indirgemektir. İlk satırdaki "iyi bir tohum" (a dug₃/du₁₀-ga) ifadesi "köpekten hiçbir farkı olmayan" şeklindeki bu indirgemeci anlayışın pekiştirilmesine göndermede bulunmaktadır. İlerleyen satırlardaki bazı ifadeler de bu yönde fazladan kanıt sunmaktadır. Zira bu kişinin bir köpeğin oğlu olduğu ve babasının belli olmadığı (sayısız köpekten bir tanesi?) açık bir şekilde ifade edilmiştir²². Anlaşılan yaşadığı çevresine ve çevresindeki insanlara zarar verme potansiyeli bulunan köpeğin saldırgan ve ihya olmaz yönleriyle bir benzerlik kurulmak istenmiştir. Metin hayvanlardaki karakteristik bazı özelliklerle insanların davranış biçimleri arasında kurulmak istenen başka benzerliklere de yer vermiştir. O, bir kurdun neslinden gelendir²³, pis kokular yayan bir faredir²⁴, zapt edilmesi zor bir sırtlan yavrusudur²⁵, yengeç toraksının (ya da kaplumbağa kabuğunun²⁶) sağlığına sahip bir tilki-

¹⁹ Her iki metin de ilk olarak Åke W. Sjöberg tarafından yayınlanmıştır. Bk. Sjöberg 1972, 107-119.

²⁰ Verderame 2017, 393; Plantholt 2017, 168-169.

²¹ Van Buren 1936-1937, 11-17; Foster 2002, 281; Kağnıcı 2018a, 32-33.

²² ETCSL 5.4.12 (6'): dumu ur-gir₇ (-ra) ve (37'): ^{ša}₃-a-bar-ra.

²³ BSS: 749; ePSD: 'urbara'; CAD/B: 108-109; AHw I:106. Kurt (Sumerce: ur-bar-ra, Akadca: *barbarum*), Sumer metinlerinde genellikle koyun/kuzu gibi evcil ve insanlığa birçok açıdan faydaları bulunan hayvanlara zarar veren bir yırtıcı olarak geçmektedir. Bk. ETCSL 4.06.1 (A 82'), 1.1.1 (14'), 1.8.2.4 (A/49', B/234'-235'); Verderame 2017, 398 (özellikle 52. dn.).

²⁴ BSS: 538; ePSD: 'ninkilim'; CAD/Š-II: 433-435; AHw III:1234. Firavun faresi (Sumerce: nin-kilim, Akadca: *šikkû*), ıssız ve pis yerlerde yaşamaktadır. İnsan sağlığına ve doğaya zarar veren firavun faresinin köpekle birlikte avlarını koklayarak arama konusunda ortak özelliklere sahip olduklarından bahsedilmiştir. Bk. Verderame 2017, 394. Sumerce kelime aynı zamanda bir Sumer tanrısının da ismini tanımlamaktadır. ETCSL 5.4.12'de "^dnin-kilim" şeklinde geçmektedir. ^dNinkilim sadece farelerin değil aynı zamanda birçok başka zararlı haşerenin de tanrısıdır. Bu konuda bk. George 1999, 291-299. Ayrıca bk. Veldhuis 2002, 67-69.

²⁵ BSS: 397; ePSD: 'kir'; CAD/B: 349; AHw I:143. Sırtlan (Sumerce: kir₄, Akadca: *bûşu*), Gılgamış destanında ıssız ve çorak yerlerin vahşi hayvanları arasında sayılmıştır. Bk. George 2003, 650-651 (VIII: 16) ve 692-695 (X: 259).

dir²⁷ ve medeniyetin olmadığı yere ait bir maymundur²⁸. Bu hayvanlara yapılan atıflar bilinçli bir seçimin sonucudur. Söz konusu hayvanların hemen hemen hepsi Mezopotamyalılar tarafından tehlikeli, vahşi ve yırtıcı olarak sayılmaktaydı. Ayrıca kötülük, karanlık ve olumsuz düşüncelerle bağdaştırılmışlardı. Bu hayvanlar insanlardan uzakta ıssız yerlerde yaşamakta²⁹, leşlerle veya başka hayvanlarla beslenmekteydiler³⁰. İnsanlara, başka hayvanlara ve doğaya zarar vermekte ve ayrıca bazıları hastalık bulaştırmaktaydılar. Köpek, kurt ve tilkiden kuduz; fareden veba geçebilmekteydi. Kısacası insanın hem can hem de mal güvenliği açısından oldukça tehlikeli canlılardı. Enmerkar ve Aratta'nın Efendisi olarak bilinen bir Sumer anlatısında insanlara korku ve endişe verici özellikleri bulunan yılanların, akreplerin, sırtlanların, aslanların, köpeklerin ve kurtların olduğu bir dünyada insanların güvende olamayacağından bahsedilmiştir³¹.

Metnin ilk satırında geçen kurdun ve köpeğin soyundan gelmek ifadesi söz konusu kişinin soyuyla ilgili gözükmektedir. Kişi bu iki hayvanın karakterinin bir kırmasıdır. Kurt ve köpek arasında doğal bir çiftleşme mümkündür, ancak her iki hayvan arasındaki kimi zaman sonu bir tarafın ölümlüyle sonuçlanacak kavgalar da olağandır³². Onlar arasında geçen karşılıklı sözlü münakaşalarla ilgili metinler bulunmaktadır³³. Metin boyunca kişiye yöneltilen kötü sözler temelde onun bu iki hayvanın doğasında veya davranışlarında bulunan olumsuz özellikleriyle ilişkilidir. O, tüm bu hakaretleri hak etmektedir, çünkü bir köpek ile kurdun kırmasıdır ve ayrıca başka tehlikeli hayvanların birtakım özellikleri de karakterinin bir parçasını oluşturmaktadır. Köpek, özellikle bazı türler, saldırganlığın ve azgınlığın sembolüken, kurt düzensizliği ve kaosu temsil etmektedir. Şumma İzbu

Ayrıca Yeni Asur krallarından Esarhaddon'un (MÖ 681-669) yazıtlarında sırtlan tilki ile birlikte terk edilmiş harabe şehirlerin sakinlerini oluşturmaktadır. Bk. RINAP 4, 86 (33 (K 2852 + K 9662), ay iv 3').

²⁶ 2. satırda geçen ve yengeç olarak çevrilen Sumerce 'kuşu₂/kud-da' kelimesinin olası başka anlamları konusunda bk. Cohen 1973, 206-207.

²⁷ BSS: 370; ePSD: 'ka₃-a'; CAD/Š-II: 268-270; AHW III:1210. Tilki (Sumerce ka₃/ka₁₀-a, Akadca: *šēlebun*), Sumer hayvan hikâyelerinin temel karakterlerinden birisidir. O, olumsuz kurnazlığın, sinsiliğin ve bireyselliğin kişileştirilmiş hali olarak görülmektedir. Bir metinde tilki, kurt ve köpek kendi aralarında birbirlerinden üstün oldukları özelliklerini tartışmaktadırlar. Tilkinin özelliklerinin ön plana çıkarıldığı hayvan anlatılarıyla ilgili bk. Lambert 1996, 186-209; Kienast 2003, Alster 1989, 187-193.

²⁸ ETCSL 5.4.12 (1'-3'). Maymun (Sumerce: ugu₄/gu₃-bi, Akadca: *uqūpum*; BSS: 734; ePSD: 'ugubi'; CAD/U: 204; AHW III:1427), birçok çivi yazılı metinde şehir hayatından uzakta dağlık bölgelerde yaşayan, kültürel özellikleri ile davranış biçimleri şehir sakinlerine göre 'aşığı düzeyde kalan anormal' kimselerin hayvanlar âlemindeki karşılığı bağlamında geçmektedir. Akad'ın Lanetlenmesi metninde Zagros Dağları'nda yaşayan Kutlar, Akad şehrine yönelik dizginlenmeyen hareketlerinden dolayı maymunlara ve köpeklere benzetilmektedirler. Anlatının Eski Babil versiyonu için bk. ETCSL 2.1.5 (156': 'arhuš ur-ra ulutim₂ ^{uqu}ugu₄-bi/köpeklere has duygularla ve maymunlar gibi'); Attinger 1984, 104 (156'). Düşmanların maymunlara benzetilmesi başka Sumer metinlerinde de geçmektedir. Bk. ETCSL 1.7.1 (127': 'ulutim₂ ^{uqu}ugu₄]-[bi] /maymunlar gibi').

²⁹ Örneğin Eski Ahit'de Babil kentine atıfla "*orada sırtlanlar yaşayacak, artık insan yaşamayacak*" ifadesi geçmektedir. Bk. Yeremya 50, 38-39.

³⁰ Richardson 2007, 197.

³¹ ETCSL 1.8.2.3 (136'-140'); Alster 1973, 103; Foster 2002, 275-276.

³² CAD/B: 108. Gilgamiş Destanı'nda Tanrıça İştar tarafından kurda dönüştürülen bir çobanın kendi köpekleri tarafından ısırılmasından bahsedilmektedir. Bk. George 2003, 623 (VI: 58'-63').

³³ Foster 2002, 280-281.

olarak bilinen insanlardaki ve hayvanlardaki anomali doğumlarla gelecekte meydana gelmesi muhtemel olaylar arasında (temelde kraliyet ile ilgili) ilişki kurulan ilgili kehanetlerden oluşan seride³⁴ her iki hayvanla ilişkilendirilen bazı olumsuz kehanetlere yer verilmiştir³⁵. Bir şehirde yaşayan insan ve hayvanların görünüşleriyle ve davranışlarıyla ilgili çok sayıda kehanetin kayıt altına alındığı bir başka kehanet serisinde (*‘šumma alu ina mele šakin / eğer bir şehir yüksek bir yerde bulunursa’*), metinde (ETCSL 5.4.12) adı geçen hayvanların hemen hemen hepsiyle ilgili kehanetler bulunmaktadır. Yaklaşık 107 tabletten oluşan serinin özellikle 22. ile 49. tabletler arası evcil ve vahşi hayvanlarla ilgilidir³⁶. Özellikle 44. tablette geçen tilki, kurt ve maymunlarla ilgili kehanetler bir şehrin düzenini, bütünlüğünü ve refahını bozacak olaylarla ilişkilendirilmiştir³⁷. Farklı dönemlere ve şehirlere ait hayvanlarla ilgili sözcük listelerinde de söz konusu hayvanların genellikle birlikte sıralandığı görülmektedir³⁸.

Metnin başkarakterinin toplumsal düzen ve insan ilişkileri için zararlı olan hayvansı özellikleri tehlikeli oldukları bilinen bazı hayvanlardan örnekler verilerek ön plana çıkarılmıştır. Metin boyunca ona atfedilen kötü ifadelerin neredeyse hepsi toplumsal düzeni, huzuru ve refahı olumsuz etkileyecek niteliktedir. Onun aklı karışıktır, tavsiyelerinde ve öğütlerinde tutarsızdır. Vereceği kararlarda kimseye danışmadığı gibi muhakeme gücünde sorunlar vardır. Bu noksanlık ve dengesizlik hem onun eylemlerine yansımıştır hem de söylemlerine. Kendini çok önemli biri olarak görmesi, kimseyi beğenmemesi ve sadece kendisini umursaması kendisinde var olan zihinsel ve psikolojik sorunlarla ilgilidir. Nitekim metinde tüm bu duruma açık bir şekilde dikkat çekilmiştir. O, zihinsel sorunları olan birisi olmakla birlikte, kendi haline bırakılmayacak ve umursanmayacak kadar da tehlikeliydi. Kâtibin ifadesiyle *“o, üzeri örtülü bir çukur, bir tuzaktı”*³⁹. Eylemlerindeki tilki kurnazlığı, köpek ve kurt saldırganlığı ve maymunlar ile fareler gibi huzursuzluğa yol açan düşmanca tavırları aynı zamanda sözlerine de yansımıştır. Yılanlar gibi sürüngen hayvanlara özgü olan çatallı diliyle

³⁴ Leichty 1970. 24 tabletten oluşan bu seride özellikle 6. ve 24. tabletler arası hayvanlarla ilgili kehanetlerden oluşmaktadır.

³⁵ Verderame 2017, 392, 398-399. Köpek, bir yılan ve akrep kadar öldürücü olabilmektedir. Köpeğin tehlikesini ve insanlara verdiği zararları bertaraf etmek için birtakım büyüler yapılmıştır. Bu konudaki örnekler için bk. Veldhuis 1993, 161-169; Veenhof 1996, 425-433.

³⁶ Freedman 2006, 2017.

³⁷ Freedman 2017, 32-40.

³⁸ Erhanedanlar Dönemi B: 66': ur-bar (kurt); 68': kiri₃-ma (sırtlan); 69': ur (köpek); 94': nin-kilim (firavun faresi). Eski Babil Nippur Ura 03: 288': ur-bar-ra (kurt); 289': ur-gi₇ (köpek); 303': ka₅-a (tilki); 305': ^ugu₄-bi (maymun).

³⁹ ETCSL 5.4.12 (8': a-ru-ub). Sumerce 'aruba' (Akadcası: *nahallum*) kelimesi "tuzak" anlamındadır. Bk. ePSD: 'aruba'; CAD/N:124-125; BSS:49; AHw II:712. Akadca karşılığı daha ziyade coğrafi bir engelle ve sorunla ilgilidir ve dolayısıyla gerekli önlemler alınmazsa insanların yaşadığı ve bulunduğu bölgeler için tehlike ve risk çok daha büyüktür. Eski Babil dönemine ait tek dilli (Sumerce) sözcük listesinde 'a-ru-ub' kelimesi, "arka" (birisinin ya da bir şeyin arka tarafı) anlamına gelen ve "bir deri hastalığını" tanımlayan kelimelerle birlikte sıralanmıştır. Bk. Nippur Kagal: 357'-362'. Ayrıca MÖ I. binyıla tarihlendirilen çift dilli (Sumerce ve Akadca) sözcük listelerinde her iki dildeki kelime (a-ru-ub/*na-ħal-lum*), tasma, kafes ve boyunluk anlamlarına gelen kelimelerle sıralanmıştır. Bk. Erimhuš 06: 1/32'-37'. Kralların siyasi ve dini icraatlarıyla ilgili metinlerde "tuzak" metaforu düşmanları yenilgiye uğratmak için başvurulan bir araca ya da yonteme göndermede bulunmaktadır. Bk. Sjöberg 1972, 111 (dn. 8).

ağzı adeta zehir saçmakta ve insanları ihbarlarıyla birbirine düşürmektedir⁴⁰. Aynı çevreyi paylaştığı insanlara, akrabalarına ve tanıdıklarına karşı da benzer eylemler ve davranışlar içerisindedir⁴¹. O, “*fitneci*”⁴², “*umursamaz*”⁴³, “*hırsız*”⁴⁴, “*kavgacı*”⁴⁵, soyu sopu belirsiz bir “*yılan oynatıcısıdır*”⁴⁶.

Metinde insanlardaki fiziksel ve zihinsel engellerle ilgili bazı kayıtlar da bulunmaktadır. El, kol ya da ayaklardaki bir sakatlığa göndermede bulunan ‘lu₂-eh₃’ (kötürüm/sakat) ve zihinsel bir soruna

⁴⁰ Sjöberg 1972, 107 (9’); ETCSL 5.4.12 (9’): ka hul eme dar TAR KA šu du₃-du₃ a.

⁴¹ Sjöberg 1972, 108-109 (10’-20’); ETCSL 5.4.12 (10’-20’).

⁴² Sjöberg 1972, 111 (dn. 9); ETCSL 5.4.12 (9’). Metinde geçen Sumerce ‘KA šu du₃-du₃’ kelimesi insanları birbirlerine gammazlayan ve/ya iftiracı kimse anlamındadır. MÖ 2. bin yılın başlarından 1. bin yılın son çeyreğine kadar tarihlendirilen sözcük listelerinde Akadca karşılığı *munamgiru* olarak verilmektedir. Bk. EB Lu₂-azlag B-C: (10/19’); MSL 12, 203-11: (öy iii 11’); SpTU 3, 116: (ay ii 34’). Eski Babil dönemine tarihlendirilen listelerde Sumerce kelime genellikle zina yapan, kutsala saygısız, dik başlı ve pis gibi anlamlara gelen diğer kelimelerle birlikte geçmektedir. Bk. EB Sag: (öy i 3’-13’); MSL SS 1 O7B: (iii 8’-9’); MSL 12, 203-11: (öy iii 6’-11’).

⁴³ Sjöberg 1972, 110, dn. 6; ETCSL 5.4.12 (6’). Metinde geçen Sumerce ‘ni₂-šub’ (Akadca karşılığı *aḫu nadu*) kelimesi (Sjöberg tarafından IM-šub olarak okunmaktadır), umursamaz, işe yaramaz ve faydasız anlamındadır. Sözcük listesi Nabnitu (RA 017, 160): (öy i 9’-12’) her iki dildeki ilgili kelimeyi sıralar. Bu kelime ilgili listede “nehir kıyısı” (Sumerce: gu₂-id₂-da, Akadca: *a-aḫ na-a-ri*) kelimesiyle birlikte geçmektedir (öy i 5’-8’). Bu kelime metinde geçen umursamaz insana has bir davranış örneği olarak sunulan cümlede geçmektedir: “*o, bir nehir kıyısında oturur ve batan bir gemideki mürettebatın boğulmasına seyirci kalır*”. Bk. ETCSL 5.4.12 (10’).

⁴⁴ Sjöberg 1972, 112, dn. 11; ETCSL 5.4.12 (12’). Metinde geçen Sumerce ‘ni₂-zuh’ (Akadca karşılığı *šarrāqu*) kelimesinin sözlük anlamı hırsızdır. Birçok tek ve çift dilli listede bu kelime geçmektedir. Örneğin Eski Babil dönemine ait Lu serisinde (OrNS 70, 210-211: ay i 23’-25’) ‘ni₂-zuh’, sakat doğum ile dini törenler açısından kirli insan anlamındaki kelimeler arasında geçmektedir. Birçok listede bu kelime soyguncu, yağmacı, suçlu ve serseri olarak çevrilen kelimelerle birlikte geçmektedir. Bk. EB Nippur Diri : (öy iii 18’-21’); EB Lu₂-azlag₂ B-C: (2/82’-87’); YB Erimhuš (MSL 17, 065 A2): (ii 8’-11’).

⁴⁵ Sjöberg 1972, 112; dn. 16; ETCSL 5.4.12 (16’). Metinde geçen Sumerce ‘du₁₄’ (Akadca karşılığı *šāltu*) kelimesi kavga etmek anlamındadır. Sözcük listelerinde genellikle aynı anlama gelen diğer Sumerce kelime (a-da-min₃) listelenmiştir. İlki (du₁₄) EB Nippur Izi (I/457’-458) ve EB Lu₂-azlag₂ A (501’-502’) isimli listelerde geçmektedir. MÖ I. binyıla tarihlendirilen bir listede (Erimhuš 02: 1/1’) aşağılamak ve küçümsemek anlamında kullanılan Sumerce ‘a-tar-la₂-la₂’ kelimesinin Akadca karşılığı kavga etmek anlamındaki ‘šu-te-šu-u’ olarak verilmiştir. Anlaşılan kavgacı bir kişilik hakaret içerikli eylemler ve söylemler içerisinde olabilmekte ve dolayısıyla karşısındakine haksız bir şekilde davranabilmektedir. Sumerce ‘a-tar-la₂-la₂’ kelimesi tanrıça Inanna adına bestelenen bir ilahi metni içerisinde de geçmektedir. Bk. ETCSL 4.07.3 (159’).

⁴⁶ Bk. dn. 9. Yılan oynatıcı ifadesi (Sjöberg 1972, 114, 119, dn. 14; ETCSL 5.4.12 (44’) metinde ‘muš-lah₃’ (Akadca: *mušlahhu*) olarak geçmektedir. Bu kelime bazı sözcük listelerinde tanrıça Ninmada’nın karşılığı olarak verilmiştir. Bk. Yeni Asur dönemi ait An/Anum (K 07731): (ay i 11’) ve Orta Babil dönemine ait bir liste (CBS 00331): (ay ii 29’). Aynı zamanda Tanrı Anu’nun veya Enlil’in bir yılan oynatıcısı olan tanrıça, arınma ritüellerinde anılmaktadır. O, içki tanrıçası olarak bilinen annesi Ninkasi’nin dokuz çocuğundan birisidir. Her ne kadar yılanların eşlik ettiği büyü ve arınma ritüellerinde tanrıçanın ismi zikredilse de, bu işlerle uğraşan kişilerin toplum nazarında itibarı oldukça olumsuzdu. Yılanları evcilleştirme yetenekleri olan yılan oynatıcıları böylece kendi kötü amaçları için yılanın tehlikeli veya ölümcül özelliklerini kendilerine mal ederek kötülük ve hatta ölüm yayabilmekteydiler. Bk. Rodin 2014, 279; Langdon 1917, 143-145.

işaret ettiği düşünülen 'lu₂-ed₃-de₃' (esrik/kendinden geçen) kelimelerinin⁴⁷ hakaret amaçlı kullanıldığı anlaşılmaktadır. Sözcük listeleri insanlardaki doğuştan ve farklı nedenlerle sonradan edinilmiş fiziksel ve zihinsel yeti kayıpları ve deformasyona uğramış bedenlerle ilgili çok sayıda Sumerce ve Akadca kelime içermektedir. Farklı türde engelleri bulunan insanların varlığı ve onların yaşam koşulları çok sayıda çivi yazılı metin tarafından teyit edilmektedir. Eski Mezopotamya toplumlarında bu türden sorunları bulunan insanların büyük oranda toplumdan dışlanmadıkları bilakis toplumun farklı üretim mekanizmaları içerisinde kendilerine yer buldukları tahmin edilmektedir⁴⁸. Yeti yitimleri ve benzer sorunlarla ilgili kayıtlar içeren edebi metinler, bu konulardan bahseden diğer metin türlerinden ayrılırlar. Çünkü genellikle edebi metinler insanlardaki dış görünüş ve bedensel ve fiziksel kusurlarla ilgili sakatlıkları tanımlayan kelimelerin hakaret ve aşağılama amacıyla kullanımlarına dair bariz örnekler sunar. Bu metinlerde söz konusu kusurlar bireylerde var olan somut bir durumu tanımlamak yerine, karşısındaki insanlarla ya da insansı özellikler atfedilmiş hayvanlar ve bitkilerle dalga geçmek amacıyla kullanılmıştır. Bu türden kayıtlar içeren metinler insanlardaki yeti yitimlerini kalıcı "sakatlıklara" dönüştürmektedir. Toplumsal normlar ve kültürel pratiklerin bu dönüştürme sürecindeki rolü oldukça fazladır⁴⁹. İnsanlardaki fiziksel ve zihinsel yeti kayıpları, eksiklikler, rahatsızlıklar ve hastalıklar ile ilgili kayıtlar içeren edebi ve mitolojik içerikli metinler daha ziyade bu türden rahatsızlıkların tıbbi yönlerinden bahsetmek yerine sosyo-ekonomik ve kültürel yönlerine dair detaylar içerirler. Ayrıca edebi içerikli metinler insanlardaki fiziksel ve zihinsel sınırlılıklara ve anormal durumlara işaret eden Sumerce ve Akadca kelimelerin ve kavramların metinlerdeki kullanım biçimleri ve amaçları ile ilgili bilgiler de içermektedirler. Bu kelimeler ve kavramlar her zaman önyargısız ve yalnızca bir sınırlılığa işaret etmek amacıyla insanlardaki fiziksel kusurları ve zihinsel sorunları

⁴⁷ ETCSL 5.4.12 (7). Sözcük listesi EB Lu serisinde kötürüm 'lu₂-eh₃/ehhe/ KU.KU.KU' kelimesi işitme engelli insanlar, değirmen işçileri, müzisyen, şarkıcı ve akrobat anlamına gelen diğer kelimelerle birlikte geçmektedir. Bk. EB Lu (öy x 14'-19' ve öy xi 1'-11'). Ayrıca bk. Yeni Asur dönemi Diri (CT 11, 35) listesi: (öy i 1'). Türkçe'ye esrik olarak çevrilen 'lu₂-ed₃-de₃' (Akadca karşılığı *mahhûm*) kelimesi Lu₂-azlag₂ (MAH 16239: öy ii 4'-9')'de suçlu, hırsız ve soyguncu anlamlarına gelen kelimelerle birlikte geçmektedir. EB Lu₂-azlag₂ B-C listesinde geçen esrik adam ve kâhin gibi anlamlara gelen 'lu₂-gubba' (Akadcası *mahhûm*) kelimesi genellikle kült görevlileri ve kâhinleri tanımlayan kelimelerle birlikte geçmektedir. Yine aynı şekilde esrik adam ve kâhin anlamlarındaki bir başka Sumerce kelime '[lu₂-ni₂-su]-ub-ba' (Akadcası *zabbum*) da aynı şekilde benzer görevlerde bulunanlarla birlikte listelenmektedir. Ayrıca bu kelime grupları içerisinde kontrol altında tutulması zor, söz dinlemez, huy-suz ve söylemlerinde ve davranışlarında ısrarcı ve inatçı kimse anlamına gelen ([lu₂] 'tilla₂([AN].AŞ.AN)) (Akadcası: *wâşûm*) kelimeleri de geçmektedir. (EB Lu₂-azlag₂ B-C (1. sıra 24-31. satır). Ayrıca bk. EB Lu₂-azlag₂ A (23-32)). Bundan dolayı hem erkeklerden hem de kadınlardan oluşan bu kimselerin (esriklerin) zihinsel ve davranışsal anlamda birtakım sorunları olan insanlar olabileceği düşünebilir. İlgili bölümden sonraki birkaç satır boyunca suçlu, hatalı ve palavracı gibi anlamlara gelen [lu₂ lu₂]-'IM' (Akadcası: *sarrum*, *surrâtânum*) kelimesinin (EB Lu₂-azlag₂ B-C (1. sıra 34-36. satır) yukarıda sıralanan görevliler ve kimselerle ilişkili görülmesi, ilk etapta çok güçlü bir kanıt olarak görülmesi de, bu yönde bir ipucu olarak da okunabilir.

⁴⁸ Sumer mitolojisi Enki ve Ninmah, farklı fiziksel ve zihinsel sorunları bulunan insanların sosyo-ekonomik durumlarıyla ilgili önemli bilgiler içermektedir. Bu konuda bk. Kağnıcı 2018c, 429-450.

⁴⁹ Bilindiği üzere yeti yitimi, bir uzvun tamamının ya da bir parçasının olmaması ya da kusurlu bir uzva, organizmaya ya da beden mekanizmasına sahip olmak durumlarıyla ilgiliyken sakatlık, yeti yitimleri olan insanları dikkate almayan ya da çok az dikkate alan ve dolayısıyla genelin katıldığı toplumsal faaliyetlerden bu insanları dışlayan bir toplumsal düzenin yol açtığı faaliyet kısıtlamasıdır. Bk. Hughes – Paterson 2011, 66.

tanımlamak için kullanılmamıştır. Hakaret, yerme, aşağılama, alaya alma ve eleştiri amacıyla da kullanıldığı görülmektedir. Bazı edebi metinlerde bir kızgınlık, öfke ve psikolojik yıpratma gibi duygular içerisinde insanlar birbirlerine karşı bu tür ifadelerde bulunmuştur. Bununla birlikte fiziksel görünüşle dalga geçme ve hakaret amaçlı kullanım sadece insanlar arasında değil, hayvanlar ve bitkiler arasındaki fabl diyaloglarında da görülmektedir. Bu diyaloglarda insani özellikler, tipler ve eksiklikler hayvanlara ve bitkilere has özellikler olarak gösterilmiştir. Edebi metinlerde fiziksel ve zihinsel rahatsızlıkları ve eksiklikleri tanımlayan kelimelerin ve kavramların kullanımının ve yeti yitimli insan, hayvan ve bitki ile ilgili kayıtların anlatılan kompozisyondaki olayların vermek istediği mesajlarına uygun içerikler sundukları görülmektedir. Bu metinlerde rahatsızlıklarla ilgili kayıtlar genellikle bir karşılaştırma aracı olarak sunulmuştur ve çoğu zaman aklen ve bedenen sağlıklı, düzgün fiziksel görünümlü, zeki, yetenekli ve başarılı olmanın tersini temsil etmiştir. Normalde bedenen ve zihnen sağlıklı olan ancak yaşadığı olayların etkisiyle birtakım zihinsel ve psikolojik sorunlar yaşayan insanlar kendi durumlarını yeti yitimli insanların sosyo-ekonomik durumlarıyla, dindarlıklarıyla ve psikolojileriyle karşılaştırmaktadır. Edebi içerikli metinler yeti yitiminin toplumsal yönü hakkında içerdiği bilgilerle bu türden rahatsızlıkların en azından metin düzleminde bir sakatlık haline dönüştürülme sürecine dair yapılacak yorumlara katkıda bulunma potansiyeline sahiptir. Sonuç olarak metinde geçen kötürüm ve esrik anlamındaki kelimeler aşağılama ve dalga geçme amaçlı kullanılmış ifadelerdir.

Ahmak / Aptal Engardug

Bir diğer metin (ETCSL 5.4.11) Engardug isimli birisine yönelik hakaret ifadeleri içeren iki bölümden oluşan kısa bir okul metnidir. Daha öncede ifade edildiği üzere bu metnin bir önceki metinden farkı hakaret ifadelerine maruz kalan kimsenin isminin açıkça verilmiş olmasıdır. Engardug'a atfedilen karakteristik özellikler olumsuz bir insan tipolojisini tanımlamaktadır. Hakaret ifadelerinin birçoğu her iki metinde de ortaktır. Metnin ilk satırı bu türden bir ifadeyle başlar: "ahmak ya da aptal Engardug". Bilindiği üzere Sumerce 'lu₂-lil₂' ve Akadca karşılığı *lillu* kelimeleri zihinsel bir eksikliği tanımlamaktadır. Bu kelime daha ziyade olayları kavramada ve anlamlandırma zorlukları yaşayan insanlar için kullanılmaktadır. Açık bir şekilde *lillu* insanı anlayışı kısıt olan insan tipine göndermede bulunur⁵⁰. Metinden anlaşıldığına göre Engardug bir müzisyendir. Ancak o, kendi çağının müzisyenlerine göre oldukça vasattır. Belki bir zamanlar işinde iyiydi, ancak artık kötü bir ünü vardır⁵¹. Şarkıcılar arasında adeta bir şarlatandır⁵². Elindeki bir müzik aletinden güzel bir beste çıkar-

⁵⁰ Bu konudaki detaylı bir çalışma için bk. Kağnıcı 2018b, 49-70. Kelime ayrıca bitkiler arasında geçen tartışma metinlerinde bir hakaret ifadesi olarak kullanılmıştır. Kavak ve alıç ağaçları arasında geçen tartışmada, kavak ağacının kendi dallarına sahip olan bir "*lillu*" insanının kendisini daha güçlü (*uqarrad lilla*) hissettiğini söylediği görülmektedir. Bir başka örnekte ise, iki ağaç (söğüt ve defne) arasında geçen kısa bir diyalog metninde, söğüt ağacı "ağaçların *lillu*'su" (*lillu ša işşimes*) olarak tanımlanmıştır. Bk. Jiménez 2017, 168-169, 172-173. İlkinde bir dış desteğin *lillu*'yu daha iyi hissettireceği görülmektedir. İkincisinde ise kelime aşağılama amacıyla kullanılmıştır.

⁵¹ 2. satırdaki 'lu₂ pe-el-la₂' (bozulan/kötüleşen adam) ifadesi bu değişikliği göndermede bulunuyor olabilir. Bk. ETCSL 5.4.11 (2'). Sözcük listesi Erimhuş 02 (1/4)'de kelimenin Akadca karşılığı olarak verilen *gululu* kelimesinin anlamı "hor görmek ve küçümsemek" olarak verilmiştir. Bu karşılık bizlere 'lu₂-pe-el-la₂'nin saygınlığını yitirmesinin nedeninin onun insanları küçümsemesinden ve hatta onların saygınlıklarıyla dalga geçmesinden kaynaklandığını düşündürmektedir.

bilmek bir yana, çıkarabildiği sesler köpeklerin havlamalarını andıran bir savaş narası gibidir⁵³. Onun müzik konusundaki yetersizliğini eleştiren kişinin, dolayısıyla ona hakaret edenin, müzik alanında yetkin bir kimse olma ihtimali bulunmakla birlikte metinden bu yönde bir çıkarımda bulunacak kadar yeterli bir kanıt yoktur⁵⁴. Engardug'a yöneltilen hakaret ifadeleri fiziksel özelliklerle, davranış biçimleriyle ve sosyo-çevresel uyumsuzluklarla ilgilidir. Aynı şekilde bir önceki metinde olduğu gibi burada da o, verdiği kararlarda başarısız, ancak buna rağmen kendini beğenmiş birisidir. İşe yaramaz, insanların arkasından el-kol hareketleri yapan, hilekâr ve ağız bozuk birisi olmasına rağmen başkasının tavsiyelerine hiç kulak asmayan ancak sürekli başkalarının işlerine burnunu sokmaktan da geri kalmayan bir arsızdır⁵⁵.

Hayvanların benzetme amaçlı kullanımına burada da rastlanmaktadır. İki hayvan, maymun ve domuz, Engardug'un davranışlarıyla örtüştürülmüştür. Onun fiziksel görünüşü maymunlara benzemekte ve çamur sıçratan bir domuz gibi davranmaktadır⁵⁶. Bu hayvanlardan maymun metaforunun kullanımı özellikle anlamlıdır. Yukarıda bahsedildiği gibi özellikle edebi ve siyasi metinlerde maymunlar şehirleşmemiş, söz dinlemez, yağmacı ve kaba saba insanlar ya da insan topluluklarını tanımlamaktadır. Metinlerde genellikle aşağılayıcı durumlar ve özellikler bağlamında geçen hayvanlardır⁵⁷. Aslında bu hayvanlar tamamıyla Mezopotamya kültürüne ait değillerdi. Onlar özellikle

⁵² ETCSL 5.4.11 (3'). Buradaki Sumerce 'ze₂-za' kelimesi onun sesindeki rahatsız edicilikle ilgilidir. Sesi o kadar kötüdür ki kuş (bazı türleri) veya kurbağa gibi hayvanların çıkardığı sesleri andırmaktadır. Aynı kelime "Kuş ve Balık Arasındaki Tartışma" isimli Sumer metninde de geçmektedir. Burada balık, bataklık alanlarda ve tarlalarda gezinen kuşun çıkardığı rahatsız edici ötüşü eleştirmektedir. Bk. ETCSL 5.3.5 (30'). Ayrıca "İki Kâtip Arasındaki Bir Tartışma" isimli metinde de kâtiplerin birbirlerine sarf ettiği hakaretler arasında geçmektedir. Bk. Böck 1999, 58. Sözcük listesi EB Sag Sippar'da (öy iii 13'1-15') sesi ya da ses tonu rahatsız edici ve itici olan insan anlamındaki 'lu₂ ze₂-za' kelimesi sindirim sistemi organlarındaki hastalıkları tanımlayan ilgili kelimelerle birlikte geçmektedir.

⁵³ Köpek havlaması kötü ses tonu için bir metaforudur.

⁵⁴ Engardug'a hakaret eden kimsenin ona karşı bir husumeti olabilir, ancak bu metnin iki müzisyen arasında geçen bir çekişmeyi söz konusu etmiş olması kesin değildir. Bk. ETCSL 5.4.11 (5').

⁵⁵ ETCSL 5.4.11 (3'-11'); Sjöberg 1972, 108-109 (öy i 5'-9') ve ilgili satırlar üzerine yapılan filolojik yorumlar için 113-114, dn. 5, 9. Bu satırlarda geçen hakaret içerikli ve olumsuz mahiyetteki ifadeler şunlardır: (2': 'e₂-gar₈-da şub-ba' (dengesiz, deli gibi)), (6': 'is-hab₂' (işe yaramaz, sorunlu)), (3'-4': 'lu₂-dim₂-ma nu sag₉ silim' (düşüncelerine güvenilmeyen)), (4': 'dug₄-dug₄' (kendini beğenmiş, palavracı)), (6': 'lu₂-inim-ma teš₂ nu-tuku' (tanık olduğu şeylere karşı utanma duygusu olmayan)), (7': 'ki-ma-an-ze₂-er lu₂ kal-e' (kaypak [gibi])); (7': 'sag erin₂-na sal-sal' (iş i ya da çalışanı küçümseyen)) ve (9': 'eme ti-bal nig₂-erim₂-e ki ag₂ uh-da' (işaret dilini seven hilekâr)). Ağız bozuk olmak ifadesiyle kastedilen şey metinde geçen hakaret içerikli Engardug'un kendi sözlerinin, davranışlarının ve karakteristik özelliklerinin tümüdür. Metnin 10. satırındaki (Sjöberg'de 8. satır) 'in dub₂-dub₂-[bu?]' kelimesi hakaret etmek, karşıdaki insanın onurunu zedelemek, onu hor görmek ve aşağılamak gibi anlamlara gelmektedir. Bk. BSS: 355; ePSD: 'in dub'. Metnin ilk bölümünün sonuna doğru ve ikinci bölümde bazı hakaret ifadelerinin tekrarlandıkları görülmektedir. Engardug bir kez daha palavracı, tavsiyelerine güvenilmez, müzisyenler arasında gözden düşmüş, sürekli sağa sola hakaret eden ve insanları sözleri ve eylemleriyle kandırma konusunda sinsice davranan ancak nihayetinde yalanları anlaşılabilir ve yakınlarından çalan (hırsız) bir adamdır. Bk. ETCSL 5.4.11 (birinci bölüm 12'-21' ve ikinci bölüm 1'-12').

⁵⁶ ETCSL 5.4.11 (5', 8'); Sjöberg 1972, 108, 109 (öy i 6').

⁵⁷ Kleinerman 2011, 33.

Yeni Asur döneminde Asurlu krallara gönderilen hediyeler ve/ya ödenen vergiler arasında yer alan egzotik hayvanlar arasında sayılmışlardır⁵⁸. Bununla birlikte maymunlar, müzik ile ilgili metinlerde adı geçen hayvanlardan birisidir. Çivi yazılı metinlerdeki ilgili kayıtlar ve müzik aletleriyle birlikte tasvir edilen maymun temsilleri onların bazı müzik aletlerini (flüt, davul ve lir gibi) çalabildiklerine işaret etmektedir. Ancak onların çaldıkları varsayılan bu müzik aletleri birçok deneyimli müzisyenin rağbet etmediği hatta küçümsediği aletlerdir⁵⁹.

Diğer yandan Eski ve Orta Babil dönemlerinde derlenen sözcük listelerinde vahşi ve evcil hayvanlar arasında sayılan domuz (Sumerce ‘šáh₂’) bu listelerde farklı türlerine ve görünümüne göre sıralanmışlardır⁶⁰. Domuzlar tamamen vahşi hayvanlar olarak görülmemişlerdir, ancak onlardan elde edilen ürünler ve faydalar diğer evcil hayvanlara göre oldukça sınırlı olmuştur⁶¹. Birçok konuda pis hayvanlar olarak kabul edildikleri için domuzların kutsal alanlara girmeleri ve tapınak gibi mekânlarda tüketilmeleri hoş karşılanmamıştır. Sadece yılın bazı zamanlarında kutlanan kutsal törenlerde kurban edilmelerine izin verilmiştir⁶². Çamurlu alanlarda tepinmeyi seven domuzun bu özelliği (pis bir hayvan olarak kabul edilmesinden dolayı kutsal, temiz ve bozulmamış insanlara ve mekânlara olan zararı münasebetiyle) bir hakaret anlamında kullanılmıştır. Engardug ile ilişkilendirilen (dolaylı yoldan) bir başka hayvan ise yılandır. Tıpkı bir önceki metinde olduğu gibi burada yılan oynatıcılığı ifadesi hakaret anlamında kullanılmıştır⁶³.

Sumer edebi metinlerinde oldukça yaygın olarak kullanılan insanların fiziksel eksiklikleriyle ilgili hakaret örneklerine burada da rastlanmaktadır. Bunlardan ilki tıp literatüründe “*deliksiz anüs*” (‘gudu keš₂’) olarak bilinen bir doğum anomalisidir⁶⁴. Bir diğeri ise aksaklık ya da topallıktır (‘eh₃ ehehhe’)⁶⁵. Her iki rahatsızlık da Engardug ile ilişkilendirilmiştir. Ancak metinde geçen bu iki sağlık sorunu onunla ilgili somut bir tıbbi sorunu tanımlamamaktadır. Engardug’un çok büyük ihtimalle ayağında herhangi bir sakatlık yoktu. Ayrıca makat bölgesindeki ciddi sorun doğumdan çok kısa bir süre sonra giderilmiş olunmalıydı. Aksi halde bir yaşamdan bahsetmek mümkün olamazdı. Zira doğumdan kaynaklanan bu tıbbi sorun sorunsuz dışkılama yapmaya anüsün olması gerektiği şekilde biçimlenmemesinden dolayı mâni olmaktadır. Bununla birlikte hayvanlardaki bir anomali vakasıyla ilgili gözükten bir ifadenin de aşağılama amacıyla metinde kullanıldığı anlaşılmaktadır⁶⁶.

⁵⁸ Maymun Yeni Asur kralı 3. Şalmanasser zamanında (MÖ 859-824) Mısır’dan Asur’a gönderilen ödeme kalemleri arasında sayılan hayvanlardandır. Bk. Grayson 1996, 149-150 (89).

⁵⁹ Pruzsinszky 2018, 43-48.

⁶⁰ Veldhuis 2006, 25-29.

⁶¹ Foster 2002, 273. Eski Mezopotamya’da gündelik yaşamın farklı alanlarında domuz eti ve yağı kullanılmıştır. Bk. Postgate 1992, 166.

⁶² Scurlock 2002, 392-393.

⁶³ Sumerce ‘muş-lah₄’ kelimesi metinde iki defa geçmektedir. İlki “ağıt rahibi” anlamına gelen bir kelimeyle birlikte geçmektedir. Bk. ETCSL 5.4.11 (16’ ve B 10’). Yılan oynatıcısı tabiri için bk. dn. 46.

⁶⁴ ETCSL 5.4.11 (12’); Sjöberg 1972, 108-109 (öy i 10’) ve 114, dn. 10. Ebla’dan bir sözcük listesinde (MEE 15, 041: ay i 11’, 15’) makat bölgesindeki bir rahatsızlığı tanımlayan kelime “*lir çalan kimse ve matem ilahileri söyleyen kişi*” (Sumerce: ‘balag-di’) anlamındaki kelimeyle birlikte geçmektedir. Metnin 16. satırında geçen Engardug ile ilişkili olduğu tahmin edilen ‘lu₂-ra gala’ (ağıt yakan rahip) ifadesi bu açıdan anlamlıdır. Çünkü bir ‘balag’ insanı ‘gala’ rahibiyle özdeşirilen bir müzik aletini çalan kimsedir. Bk. Bachvarova 2008, 33.

⁶⁵ ETCSL 5.4.11 (14’); Sjöberg 1972, 108-109 (öy i 12’: ‘KU.KU.KU’) ve 114, dn. 12.

⁶⁶ ETCSL 5.4.11 (13’); Sjöberg 1972, 108-109 (öy i 11’) ve 114 (dn. 11). Söz konusu ifade hayvanların arkalarında

Bir insan burnunun ya da burun deliklerinin dışarıdan bir müdahaleyle zarar görmesi (Sumerce ‘pa-ag₂ he₂-en-ze₂’) ile ilgili gözükten bir başka ifadenin ise ilgili satırların geçtiği yerin bütünüyle okunamaması nedeniyle ne anlama geldiği tam olarak anlaşılammaktadır. Ancak bunun Engardug’a atfedilen olumsuz karakteriyle ilgili olduğu düşünülmüştür⁶⁷.

Sonuç

Aslında bu metinlerde ağır hakaretlere maruz kalan kimseler toplumun belirli kesimlerince tanınan şahıslar değildi. Her iki metinde temelde toplumda var olan bir insan tipolojisini tanımlamaya çalışılmaktadır. Metinlerden ilkinde karakterler bütünüyle belirsizdir. Eylemleri, söylemleri ve düşünceleriyle bireylere (hatta en yakınlarına bile) ve topluma (toplumsal düzen, gelenekler ve kültürel yapı) zarar verdiği düşünülen kimseye atfedilen olumsuz özellikler, bu metni kaleme alan kâtiplerin ya da kâtip adayların da içerisinde bulunduğu bir topluma ve/ya çevreye mensup benzer insanların ortak özelliklerini yansıtmaktadır. İkinci metinde ise kendine hakaret edilen kişinin adı bilinmemektedir. Ancak burada da benzer bir şekilde toplumda var olan “*Engardug tarzı insanlar*” tanımlanmaktadır. Her iki metinde de kendisine kötü sözler atfedilen kişilerin bu eleştiriler karşısında ne yaptıkları ya da nasıl davrandıklarına dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Her ikisinin de cevap anlamında herhangi bir karşılığına metinlerde yer verilmemiştir. Bu kadar yoğun hakaretlere karşı herhangi bir tepkinin verilmemiş olması metnin hedef kitlesinin ve mesajının sadece birkaç kişiye yönelik olmadığını göstermektedir. Engardug’un sert bir şekilde eleştirilen davranışlarını başka birçok insanda gözlemlemek mümkündür. Eleştirilen bu insan tipi müzisyenler, çalgıcılar ve şarkıçıların yer aldığı belirli bir sosyal çevreye has olabilir.

Kısacası metinlerdeki söz konusu hakaretlerin, öfkeli bir tonun ve rencide edici bir dilin hedefinin belirli bir insan üzerinden (söz konusu kişiler) tanımlanan “*ötekinin*” olduğu düşünülmelidir. Metindeki kötü sözlerin eşlik ettiği eleştirilerin muhatapları aslında yaşam biçimi, eylemleri ve düşünce dünyası “*sorunlu*” olan, sadece kendini düşünen, ailesi, akrabaları, komşuları ve çevresiyle ilişkileri tamamen kendi menfaatine katkı sağlayacak nitelikte olan, yaptıklarıyla ve sözleriyle toplumu iyiye yönlendirmek amacı taşımayan ve herhangi bir iyi niyet emaresine rastlanılmayan kimselerdir. Her ne kadar her iki metinde de açık bir şekilde toplumsal ve kültürel normlar tarafından olumlanan bir insan tipinin nasıl olduğuyla ya da olması gerektiğiyle ilgili ifadelerle verilmemiş olsa da, bu açıdan bakıldığında eleştirilen ve hakareti hak ettiği düşünülen hususların bir yönüyle de toplumun bir ferdi olan “*normal ve sağlıklı bir bireyin*” nasıl olması gerektiğiyle ilgili tanımlayıcı ipuçları barındırmakta olduğu düşünülebilir. Bununla birlikte bu metinler içerdikleri hakaret ifadeleri ve bu ifadeleri kayıt altına alanlar konusunda da bizlere bir şeyler söylemektedir. Metinde geçen bazı ifadelerin (özellikle insanların fiziksel özellikleri ve sorunları ile ilgili olanlar) karşı tarafı küçümsemek amacıyla kullanımı bu türden fiziksel ve zihinsel sorunları bulunan insanlara karşı bakışın da, bütün toplumun nazarında olmasa da, bazı kimseler açısından gayet olumsuz olduğunu göstermektedir. Bu bakış açısının normalde her iki metinde de mevcut bir toplumsal ve kültürel yapının muhafazasından yana gözükten ve tabuları önemseyen kişi tipinin, bu kişiler belki de metni dü-

bulunan kuyruğun ön kısmında bulunması (metinde ağız ifadesi geçmektedir) ile ilgilidir. Bu türden doğum anomalileriyle ilgili kayıtlar Şumma İzbu kehanet serisinde fazlaca geçmektedir. Bk. dn. 34.

⁶⁷ ETCSL 5.4.11 (B 4’); Molina – Such-Gutierrez 2004, 7. Yazarlar tarafından burada burnun (fiziksel bir ceza olarak?) kesilmesinin kastedildiği ileri sürülmüştür. Ancak Sumerce ifade buruna ya da burun deliklerine verilen zararın boyutunun oldukça hafif olduğuna işaret eder gibidir.

zenleyenler ya da onların dâhil olduğu eğitimli çevrelerdir, olumlu gözükken “saygın imajını” bu açıdan sorgulatan bir tavır olduğu düşünülebilir. Zira bir sözcük listesinde (Antagal) “hakaret etmek” anlamına gelen kelimelerle deri hastalıklarını tanımlayan kelimelerin bir arada kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca iki kâtip arasında geçen bir tartışma metninin içeriğine bakılacak olunursa hakaret etmek ile hastalık olgusu arasında bir ilişki kurulmuş olduğu anlaşılmaktadır⁶⁸. Nihayetinde metinler bunları düzenleyen ya da derleyenlerin kimler olduğu veya toplumun hangi kültürel katmanına dâhil oldukları hakkında herhangi bir bilgi içermediklerinden dolayı hakaret ifadelerinin gündelik yaşamda ya da yazınsal alanda kullanımının yaygınlığı hakkında net bir şey söylemek zordur.

Sonuç olarak her iki metnin de Sumer ya da Babil (metinlerin düzenlendiği dönemin Eski Babil dönemi olmasından ötürü) toplumlarında ve ya da daha kesin bir ifadeyle bu toplumların yazınsal dillerinde hakaret söylemlerinin hangi toplumsal ve kültürel unsurlarla ve somut ve soyut alanlarla ilişkili olduğuna dair önemli bilgiler içerdikleri söylenebilir.

⁶⁸ Johnson – Geller 2015, 226.

BİBLİYOGRAFYA

- AHw W. von Soden, *Akkadisches Handwörterbuch*.
- Alster 1973 B. Alster, "An Aspect of 'Enmerkar and the Lord of Aratta'". *Revue d'Assyriologie et D'archéologie Orientale* 67/2 (1973) 101-110.
- Alster 1989 B. Alster, "An Akkadian Animal Proverb and the Assyrian Letter ABL 555". *Journal of Cuneiform Studies* 41/2 (1989) 187-193.
- Attinger 1984 P. Attinger, "Remarques A Propos De La Malediction D'Accad". *Revue d'Assyriologie et D'archéologie Orientale* 78/2 (1984) 99-121.
- Bachvarova 2008 M. Bachvarova, "Sumerian Gala Priests and Eastern Mediterranean Returning Gods: Tragic Lamentation in Cross-Cultural Perspective". Ed. A. Suter, *Lament: Studies in the Ancient Mediterranean and Beyond*. New York (2008) 18-52.
- Black et al. 2004 J. Black, G. Cunningham, E. Robson – G. Zolyomi, *The Literature of Ancient Sumer*. New York 2004.
- Böck 1999 B. Böck, "Homo Mesopotamicus". Eds. B. Böck, E. Cancik-Kirschbaum – T. Richter, *Munuscula Mesopotamica: Festschrift für Johannes Renger*. Münster (1999) 53-68.
- BSS N. Aydın, *Büyük Sümerce Sözlük*. Ankara 2013.
- CAD *The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago*.
- Ceccarelli 2016 M. Ceccarelli, *Enki and Ninmah: Eine mythische Erzählung in sumerischer Sprache*. Tübingen 2016.
- Civil 1997 M. Civil, "Ancient Mesopotamian Lexicography". Ed. J. M. Sasson, *Civilizations of the Ancient Near East IV*. New York (1997) 2305-2314.
- Cohen 1973 M. E. Cohen, "The Identification of Kušū". *Journal of Cuneiform Studies* 25/4 (1973) 203-210.
- DCCLT *Digital Corpus of Cuneiform Lexical Texts*.
- EB *Eski Babil*.
- ePSD *The Pennsylvania Sumerian Dictionary* (<http://psd.museum.upenn.edu>).
- ETCSL *The Electronic Text Corpus of Sumerian Literature* (<http://etcsl.orinst.ox.ac.uk>).
- Foster 1974 B. R. Foster, "Humor and Cuneiform Literature". *Journal of the Ancient Near Eastern Society* 6 (1974) 69-81.
- Foster 2002 B. R. Foster, "Animals in Mesopotamian Literature". Ed. B. J. Collins, *A History of the Animal World in the Ancient Near East*. Leiden (2002) 271-289.
- Freedman 2006 S. Freedman, *If a City is Set on a Height vol. 2; Tablets 22-40, Occasional Publication of the Samuel Noah Kramer Fund 19*. Philadelphia 2006.
- Freedman 2017 S. Freedman, *If a City is Set on a Height Vol. 3; Tablets 41-63*. Winona Lake-Indiana 2017.
- George 1999 A. George, "The Dogs of Ninkilim: Magic against Field Pests in Ancient Mesopotamia". Eds. H. Klengel – J. Renger, *Landwirtschaft im alten Mesopotamien*.

- mien-Ausgewählte Vorträge der XLI. Rencontre Assyriologique Internationale Berlin 4.-8. 7 1994.* Berlin (1999) 291-299.
- George 2003 A. George, *The Babylonian Gilgamesh Epic: Introduction, Critical Edition and Cuneiform Texts Vol 1.* New York 2003.
- Grayson 1996 A. K.Grayson, *Assyrian Rulers of the Early First Millenium BC II (858-745 BC) RIMA III.* Toronto 1996.
- Hughes – Paterson 2011 B. Hughes – K. Paterson, “Sakatlık Sosyal Modeli ve Kaybolan Beden: Bir Yeti Yitimi Sosyolojisine Doğru”. Der. D. Bezmez, S. Yardımcı – Y. Şentürk, *Sakatlık Çalışmaları: Sosyal Bilimlerden Bakmak.* İstanbul (2011) 63-81.
- Jiménez 2017 E. Jiménez, *The Babylonian Disputation Poems.* Boston 2017.
- Johnson – Geller 2015 J. C. Johnson – M. J. Geller, *The Class Reunion-An Annotated Translation and Commentary on the Sumerian Dialogue Two Scribes.* Leiden 2015.
- Kağnıcı 2018a G. Kağnıcı, “Eski Mezopotamya Çivi Yazılı Metinlerde Kuduz”. Eds. Ç. Büke et al., *Tarihsel Süreçte Anadolu’da Kuduz.* Ankara (2018) 31-44.
- Kağnıcı 2018b G. Kağnıcı, “Mental Disability (?): On the Akkadian Word Lillu”. *Archivum Anatolicum* 12/1 (2018) 49-70.
- Kağnıcı 2018c G. Kağnıcı, “Insights from Sumerian Mythology: The Myth of Enki and Ninmah and the History of Disability”. *Tarih İncelemeleri Dergisi XXXIII/2* (2018) 429-450.
- Kienast 2003 B. Kienast, *iškar šēlebi: Die Serie Vom Fuchs.* Stuttgart 2003.
- Kleinerman 2011 A. Kleinerman, *Education in Early 2nd Millennium BC Babylonia.* Leiden 2011.
- Kramer 2002 S. N. Kramer, *Sümerler.* Çev. Ö. Buze. İstanbul 2002.
- Lambert 1996 W. G. Lambert, *Babylonian Wisdom Literature.* Winona Lake- Indiana 1996.
- Lambert 2013 W. G. Lambert, *Babylonian Creation Myths.* Winona Lake-Indiana 2013.
- Langdon 1917 S. Langdon, *Sumerian Liturgical Texts.* Philadelphia 1917.
- Lecompte 2016 C. Lecompte, “Representation of Women in Mesopotamian Lexical Lists”. Eds. B. Lion – C. Michel, *The Role of Women in Work and Society in the Ancient Near East.* Berlin (2016) 29-56.
- Leichty 1970 E. Leichty, *The Omen Series Šumma Izbu.* Augustin 1970.
- Leichty 2011 E. Leichty, *The Royal Inscriptions of Esarhaddon, King of Assyria (680-669 BC) RINAP 4.* Winona Lake-Indiana 2011.
- Matuszak 2018 J. Matuszak, “Assessing Misogyny in Sumerian Disputations and Diatribes”. Eds. S. L. Budin et al., *Gender and Methodology in Ancient Near East.* Barcelona (2018) 259-272.
- Millard 1966 A. R. Millard, *The Atrahasis Epic and Its Place in Babylonian Literature.* Unpublished Master Thesis, University of London. London 1966.
- Molina – Such-Gutierrez 2004 M. Molina – M. Such-Gutierrez, “On Terms for Cutting Plants and Noses in Ancient Sumer”. *Journal of Near Eastern Studies* 63/1 (2004) 1-16.

- ORACC
Plantholt 2017 *Open Richly Annotated Cuneiform Corpus*.
I. S. Plantholt, "Black Dogs in Mesopotamia and Beyond". Eds. D. Kertai – O. Nieuwenhuys, *From the Four Corners of the Earth. Studies in Iconography and Cultures of the Ancient Near East in Honour of F.A.M. Wiggermann*. Münster (2017) 165-181.
- Postgate 1992 J. N. Postgate, *Early Mesopotamia: Society and Economy at the Dawn of History*. London 1992.
- Pruzsinszky 2018 R. Pruzsinszky, "The Poor Musician' in Ancient Near Eastern Texts and Images". Eds. A. G. Ventura, L. Verderame – C. Tavolieri, *The Study of Musical Performance in Antiquity: Archaeology and Written Sources*. Newcastle (2018) 39-59.
- RIMA
RINAP
Richardson 2007 *The Royal Inscriptions of Mesopotamia Assyrian Period*.
The Royal Inscriptions of the Neo-Assyrian Period.
S. Richardson, "Death and Dismemberment in Mesopotamia: Discorporation between the Body and Body Politic". Ed. N. Laneri, *Performing Death: Social Analyses of Funerary Traditions in the Ancient Near East and Mediterranean*. Chicago 2007.
- Rodin 2014 T. Rodin, *The World of the Sumerian Mother Goddess: An Interpretation of Her Myths*. Uppsala 2014.
- Rubio 2009 G. Rubio, "Sumerian Literature". Ed. C. S. Ehrlich, *From an Antique Land: An Introduction to Ancient Near Eastern Literature*. Maryland (2009) 11-75.
- Scurlock 2002 J. Scurlock, "Animal Sacrifice in Ancient Mesopotamian Religion". Ed. B. J. Collins, *A History of the Animal World in the Ancient Near East*. Leiden (2002) 389-403.
- Sjöberg 1972 Å. W. Sjöberg, "He Is a Good Seed of a Dog" and "Engardu, the Fool". *Journal of Cuneiform Studies* 24/4 (1972) 107-119.
- Sjöberg 1973 Å. W. Sjöberg, "Der Vater und sein missratener Sohn". *Journal of Cuneiform Studies* 25 (1973) 105-169.
- SpTU
Van Buren 1936-37 *Spätbabylonische Texte aus Uruk*.
E. D. Van Buren, "Mesopotamian Fauna in the Light of the Monuments. Archaeological Remarks upon Landsberger's Fauna des alten Mesopotamien". *Archiv für Orientforschung* 11 (1936-1937) 1-37.
- Van Dijk 1953 J. J. A. Van Dijk, *La Sagesse suméro-accadienne*. Leiden 1953.
- Vanstiphout 1984 H. L. J. Vanstiphout, "On the Sumerian Disputation between the Hoe and the Plough". *Aula Orientalis* 2 (1984) 239-251.
- Veenhof 1996 K. R. Veenhof, "An Old Assyrian Incantation against a Black Dog (kt a/k 611)". *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes* 86, *Festschrift für Hans Hirsch zum 65. Geburtstag gewidmet von seinen Freunden*. Schülern (1996) 425-433.
- Veldhuis 1993 N. Veldhuis, "An Ur III Incantation against the Bite of a Snake, a Scorpion,

- or a Dog”. *Zeitschrift für Assyriologie* 83 (1993) 161-169.
- Veldhuis 2002 N. Veldhuis, “Studies in Sumerian Vocabulary: ⁴nin-ka₆; immal/šilam; and e₂₁.d”. *Journal of Cuneiform Studies* 54 (2002) 67-77.
- Veldhuis 2006 N. Veldhuis, “How to Classify Pigs: Old Babylonian and Middle Babylonian Lexical List”. Eds. C. Michel – B. Lion, *De la domestication au tabou: le cas des suidés dans le Proche-Orient ancien*. Paris 2006.
- Veldhuis 2014 N. Veldhuis, *History of the Cuneiform Lexical Tradition*. Münster 2014.
- Verderame 2017 L. Verderame, “The Seven Attendants of Hendursaĝa: A study of Animal Symbolism in Mesopotamian Cultures”. Eds. L. Feliu, F. Karahashi – G. Rubio, *The First Ninety Years: A Sumerian Celebration in Honor of Miguel Civil*. Berlin (2017) 396-415.
- YB *Yeni Babil*.